Олеся СКОЛОЗДРА-ШЕПІТКО

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЯ АНТРОПОНІМІЯ ВЕЛИКОЇ ПРОЗИ ІВАНА ФРАНКА

Анотація. У статті проаналізовано літературно-художню антропонімію великої прози Івана Франка. Досліджено стилістичне навантаження онімів у канві художнього тексту, з'ясовано національну та регіональну специфіку номенів, простежено зв'язок між доантропонімною семантикою власних назв та характером персонажів.
Ключові слова: номінація особи, онім, антропонім, промовисті імена.
Аннотация. В статье проанализирована литературно-художественная антропономия большой прозы Ивана Франко. Исследована стилистическая нагрузка онимов в канве художественного текста, выяснена национальная и региональная специфика номенов, прослежена связь между доантропонимной семантикой имен собственных и характером персонажей.
Ключевые слова: номинация лица, оним, антропоним, «говорящие имена».
Summary. Literary-artistic antroponims of large prose of Ivan Franco is analysed in the article. The stylistic loading is investigational taken away in the canvas of artistic text, the national and regional specific of nomens is found out, connection is traced between semantics of the proper names and character of personages.
Key words: nomination of the person, onym, antroponym, "token names".

Художній твір – це складна система, кожний компонент якої має своє стилістичне навантаження, допомагає розкрити основну ідею твору тощо. Важливим елементом художнього твору є система власних назв, що становить лексичну категорію тексту, яка разом з іншими мовними засобами реалізує авторську концепцію світобачення, сприяє побудові художнього образу. Функціонально власні назви – один із найважливіших компонентів літературного твору, які завжди привертали до себе увагу дослідників, оскільки "оніми, позначаючи тільки одного носія, можуть містити всю інформацію про цього носія, слугуючи своєрідним заголовком, символом цього носія" [3].

Ономастика в мовній практиці і творчості письменника, на думку З. Франко, "може виконувати двояку роль. Насамперед свою основну функцію називання денотатів, тобто місць та осіб, які служать засобом локалізації фабули у часі і просторі, а також художню функцію, в основі якої лежить низка різноманітних факторів: мовних (арсенал спеціальних моделей для імен певних типів; апелятивне значення лексем, що беруть участь у найменуванні; стилістична оцінка апелятивів) і соціальних (розподіл представлених мовою варіантів найменувань між окремими соціальними, територіальними, виробничими і віковими групами людей, в результаті чого складається норма вживання)" [9, с. 55].

Вивченню онімної номінації персонажів у художньому тексті присвячено багато праць українських (Ю. Карпенко, Р. Таїч, Л. Белей, В. Калінкін, Л. Кричун, Г. Лукаш, Т. Гриценко, М. Мельник, Т. Крупеньова, Л. Селіверстова, Т. Наумова, Л. Шестопалова, Р. Шотова-Ніколенко та ін.) та зарубіжних (Л. Колоколова, М. Альтман, Е. Магазаник, О. Фонякова, С. Гавор, А. Гурський, А. Вільконь, М. Кнапова, Б. Бірус та ін.) мовознавців. На сьогодні опрацьовано літературно-художні антропоніми (ЛХА) у творах В. Винниченка, О. Гончара, В. Дрозда, Л. Костенко, П. Куліша, Я. Славутича, Григорія Тютюнника, Лесі Українки, М. Хвильового, Ю. Яновського та інших письменників. Проте ономастикон такого майстра слова, як І. Франко і досі залишається вивченим не повністю. Літературно-художню антропонімію Франкових творів досліджували Л. Белей, І. Денисюк, Т. Пастух, Л. Полюга, О. Сколоздра, З. Франко та ін. Номінація персонажів великої прози І. Франка ще не була об'єктом окремого мовознавчого дослідження, що й зумовлює актуальність статті.

Художні твори Івана Франка особливо насичені багатою ономастичною лексикою, яка репрезентує всю національну палітру імен, весь регіональний колорит, що допомагає письменникові створити відповідне тло твору, надати персонажам яскравої характеристики, показати, як із допомогою антропонімного матеріалу можна вибудувати яскравий довершений образ-персонаж. Іван Франко був добре обізнаний із системою найменування осіб у реальному житті, тому номінації для своїх літературних героїв намагався вибирати відповідно до реального іменника епохи, яку зображував у творі.

Мета статті – з'ясувати стилістичне навантаження літературно-художніх антропонімів у великій прозі І. Франка.

Більшість ЛХА у великій прозі письменника є національно та регіонально значущими. Національно значущі антропоніми вказують на національність іменованого персонажа.

Зафіксовано також оніми соціально значущі. Соціальна верхівка, зокрема, поіменована характерними іменами та їхніми демінутивами, а також прізвищами на **–евич**, **-ович**, **-ськ(ий)**, **-цьк(ий)**, **-зьк(ий)**. Для "верхів суспільства" письменник обрав такі чоловічі (*Адась*, *Адольф*, *Альфонс*, *Антось*, *Валеріан*, *Едзьо*, *Еміль*, *Ернест*, *Кайцьо*,

Калясантий, *Стасьо*, *Тадей)* та жіночі (*Анеля*, *Герміна*, *Дозя*, *Емілія*, *Євгенія*, *Женя*, *Манюся*, *Мілечка*, *Мільця*, *Олімпія*, *Регіна*, *Регінка*, *Теодозія, Цеся*, *Юлечка*, *Юлія*, *Юльця)* імена.

Нижчі верстви населення поіменовані такими чоловічими (*Андрій, Андрійко, Андрусь, Гаврило, Гнат, Гнатик, Гринь, Грицько, Демко, Іван, Іванко, Кирило, Клим, Кость, Ленько, Леньо, Максим, Матій, Микола, Мирон, Митро, Михайло, Никола, Прокіп, Семен, Семенко, Семко, Сень, Сенько, Стефан, Стефко, Танаско, Федько, Яць*) та жіночими *(Варка, Гапуня, Горпина, Маланка, Мариня, Марися, Марта, Матрона, Настя, Олена, Орися, Параска, Юстина)* іменами.

Структурні особливості ЛХА у великій прозі Івана Франка зумовлені особливостями найменування осіб у реальній антропонімії. Усі ЛХА творів ділимо на такі групи:

А. Однолексемна модель номінації, до складу якої входять:

1. **Власні чоловічі імена**, репрезентовані повними та демінутивними формами: *Адасик, Адась, Адольф, Альфонс, Андрій, Андрійко, Андрусь, Антось, Арон, Бантромей, Валеріан, Войцех, Гаврило, Геньо, Герман, Герш, Гнат, Гнатик, Готліб, Гринь,Гриць, Грицько, Демко, Долько, Едзьо, Еміль, Ернест, Євгеній, Захар, Іван, Іванко, Ісаак, Кайцьо, Калясантий, Кирило, Клим, Кость, Ленько, Леньо, Максим, Матій, Микола, Мирон, Митро, Михайло, Михась, Мошко, Никола, Олександер, Прокіп, Семен, Семенко, Семіон, Семко, Сень, Сенько, Стефан, Стефко, Стасьо, Тадей, Тадзьо, Танаско, Федько,Фонсьо, Хаїм,Шльома, Яць* та ін.;

2. **Власні жіночі імена**, репрезентовані повними та демінутивними формами: *Анеля, Варка, Галина, Галюня, Галя, Гапуня, Герміна, Горпина, Дозя, Емілія, Євгенія, Женя, Люся, Маланка, Манюся, Мариня, Марися, Марта, Матрона, Мілечка, Мільця, Настя, Олена, Олімпія, Орися, Параска, Регіна, Регінка, Рифка, Рухля, Теодозія, Фанні,; Цеся, Юлечка, Юлія, Юльця, Юстина* та ін.;

3. **Прізвища**: ***українців*** (*Ангарович, Батлан, Баранович, Гадина, Деменюк, Довбуш, Довбущук, Зварич, Крайник, Марусяк, Петрій, Прийдеволя, Рафалович, Стальський, Стасюра, Субота, Цвях* та ін.), ***поляків*** (*Гіацинт, Голейовський, Киселевський, Коритовський, Кшивотульський, Пшепюрський, Страхоцький, Трапішевський, Шепетинський* та ін.), ***євреїв*** (*Абіхт, Аншелер, Баух, Бергер, Блютігель, Вагман, Гамершляг, Гольдкремер, Крум, Рейхлінген, Рессельберг, Рібенгольц, Фінко, Хамайдес, Штернберг, Шуберт*) та ін.;

4. **Прізвиська:** *Корда, Лель, Невеличкий, Полель, Чума, Дараба;*

5. **Патронім**: *Пустовойтівна*;

6. **Андроніми**: ***відіменні*** (*Войцехова, Германиха, Іваниха, Миколайова, Онуфрова, Шимонова*), ***відпрізвищеві*** (*Бараниха, Дреліхова, Дум'ячиха, Півторачка, Суботова)*;

7. **Криптонім**: *Б.*

Б. Багатолексемна модель номінації репрезентована:

1**. Чоловічим іменем та прізвищем персонажа**: *Демко Довбущук*, *Іван Баранович*, *Іван Петрій*, *Ленько Довбущук*, *Олекса Довбуш*, *Олекса Довбущук*, *Олександр Рожнятовський*, *Олександр Тисяк*, *Семен Довбущук*, *Станіслав Понятовський*, *Квінтіліан Передримірський, Яць Коваль, Кость Дум'як, Гаврило Олефір, Андрій Халавка, Стефан Чапля, Антін Субота, Лев Кордасевич, Нестор Деревацький, Іцик Шуберт, Іван Півторак, Герман Гольдкремер, Леон Гаммершляг, Андрусь Басараб, Сень Басараб, Іцик Баух, Мотьо Крум, Шмулько Блютігель, Мошко Фінко, Бенедьо Синиця, Йоську Бергман, Лейба Хамайдес, Олекса Чапля, Ілько Марусяк, Фроїм Аншелер, Хаскель Абіхт, Митро Бабій, Валеріан Стальський, Євгеній Рафалович, Ернест Киселевський, Семко Туман, Хаїм Рібенгольц, Гнат Калинович, Владислав Кавлинович, Давид Штернберг, Віцко Сливінський, Танаско Гадина, Михайло Гуртер, Іван Гердер, Антін Ангарович, Едзьо Чапський* та ін.

2. Жіночим іменем та прізвищем персонажа: *Теодозія Кралінська*, *Регіна Твардовська, Регіна Кисилевська, Юльця Шаблінська, Герміна Дреліхова, Олімпія Торська* та ін.;

3. **Іменем та патронімом або андронімом**: *Дозя Петрієва*, *Олена Батланівна*, *Олеся Батланівна*, *Батланова Олена, Галя Суботівна* та ін.;

4. **Моделлю "ім'я + ім'я по батькові + прізвище":** *Андрій Кирилич Петріїв*;

5. **Іменем та криптонімом**: *Олександр Д.*;

6. **Описовою конструкцією**: *Дозя Петрієва, Кралінська з дому*.

Найцікавішими для ономастів є промовисті ЛХА. У художніх творах характеристичними здебільшого виступають прізвища персонажів, проте у Франковій прозі зафіксовано кілька промовистих власних імен. Наприклад, дослідники неодноразово зауважували, що значущим для письменника є жіноче ім'я *Регіна*, вжите у творах "Лель і Полель" та "Перехресні стежки". Доантропонімне значення оніма *Регіна* – "королева", "царівна" [8, с. 311]. Про таке смислове навантаження імені свідчать і контексти творів: *"...навіть з точки зору критика Начко змушений був визнати, що Регіна красуня"* [10, т.17, с. 367]; *"Будьте ласкаві, – коротко відповіла Регіна, з справді* ***королівською величністю*** (жирний курсив наш – О.С.-Ш.) *кивнувши головою"* [10, т. 17, с. 367]. І. Денисюк уперше звернув увагу на конотацію цього ЛХА у творах Франка. "Незважаючи на свої "королівські" аспірації, Киселевська стає маріонеткою в руках свого аристократичного оточення, не виявляє опору йому. Натомість Твардовська врешті-решт знаходить "твердь" духу, аби порвати зі своїм чоловіком-тираном Стальським і навіть розправитись фізично з ним" [1, с. 104].

Конотації жінки-королеви фіксуємо й у творі "Петрії та Довбущуки". Зокрема, такою промовистою назвою наділено дружину Андрія Петрія –

Теодозію Кралінську. У прізвищі *Кралінська* вбачаємо слово *краля* – «красуня», «королева» [7, т. 4, с. 352]. Іменована героїня, справді, була дуже вродливою, але одночасно гордовитою, поводилася, як королева. Окрім внутрішніх та зовнішніх характеристик, така номінація вказує також на національність героїні, яка була полячкою, та соціальний стан – прізвища на **–ськ(ий)** переважно були шляхетського походження. Вибір власного імені *Теодозія* з варіантом *Дозя* також зумовлений національністю героїні, оскільки для українського антропонімікону це ім'я було не притаманне, а в Польщі – дуже поширене.

Цікаво простежити, як змінюється номінація для цієї героїні зі зміною її становища. Після того, як вона вийшла заміж за Андрія Петрія, у творі для неї вжито номінації *Дозя Петрієва* [10, т. 14, с. 210], *пані Петрієва* [10,т. 14, с. 203], *Дозя Петрієва, з дому Кралінська* [10, т. 14, с. 196]. Хоч героїня вийшла заміж за людину без титулів (сама походила з графського роду), та її соціальна вищість все ж таки зберігається. Доказом цього може послужити порівняння номінації для Дозі та її свекрухи: *Петрієва* (Дозя) і *Петріїха* (свекруха). Матір Андрія поіменовано відповідно до реального іменника бойків з допомогою андроніма із суфіксом **–их**(а) – *Петріїха*. Для Дозі автор вибирає модель андроніма зі суфіксом **–ов**(а), яка була притаманна для номінації жінок вищих суспільних станів.

Свідченням того, що Франко добре обдумував вибір власних імен персонажів, є ЛХА *Анеля*, вжитий у творі "Для домашнього огнища". Ім'я *Анеля* походить від – гр. angelos "ангел" [8, с. 36]. Доантропонімна семантика такого ЛХА контрастує з поведінкою героїні. Контекст твору свідчить про те, що автор свідомо акцентує увагу на доантропонімному значенні номена з метою протиставити ангельське ім'я героїні її справжній сутності: *"Го, го, – кричав на все горло барон, – чудесну маєш жінку! Ангела* (курсив наш – О.С.- Ш.)*, а не жінку. Га-га-га! Такі* ***ангели*** *там залізними вильми толочать грішні душі в кипучу смолу"* [10, т. 19, с. 44].

У прізвищі героїні *Ангарович* також вбачаємо вдалі конотації. В основі такого антропоніма лежить апелятив *ангар* – з фр. "сарай" [2, т. 1, с. 72]. Анеля мала бути берегинею домашнього вогнища, прикладом моралі для сім'ї, але насправді перетворила дім на "сарай", у якому "поважні" жінки втілюють свої ідеї щодо торгівлі молодими дівчатами.

Цікаво, що І. Франко обдумував номінації своїх персонажів і на фонетичному рівні. Імена та прізвища родини Ангарович починаються однаковими звукосполуками **–ан**: ***Ан**еля **Ан**гарович, **Ан**тон **Ан**гарович*.

Антон Ангарович, намагаючись захистити ім'я дружини, викликав на дуель свого друга, поручника Редліха, який розповів йому правду про діяльність Анелі. Редліх був чесною і справедливою людиною, про що, окрім авторської характеристики, свідчить і доонімна семантика прізвища *Редліх* – з нім. Rédlich – "чесний, добросовісний" [4, с. 409].

Відповідні конотації у читача викликає і прізвище *Шаблінська*, вжите для персонажа твору "Для домашнього огнища". Юльця Шаблінська – вдова, жінка з вищого соціального стану, разом з Анелею Ангарович займалася торгівлею молодих дівчат. В основі прізвища *Шаблінська* лежить апелятив *шабля – "холодна зброя із зігнутим сталевим лезом і гострим кінцем"* [7, т. 11, с. 395]. Такий літературно-художній антропонім характеризує героїню, вказуючи на її здатність калічити людські душі і тіла, змушуючи дівчат до розпусти.

І. Франко досить часто використовував семантично споріднені літературно-художні антропоніми для номінації духовно та родинно близьких людей. Уперше на це звернула увагу З. Франко. Так, прізвища головних персонажів твору "Основи суспільності" – семантично близькі. Дівоче прізвище графині Олімпії Торської – *Лісовицька*, а її коханого (в майбутньому священика) – *Дереваць-кий*. В основі цих антропонімів лежать апелятиви *ліс* та *дерево*. Як відомо, в загальнонародній ономастиці прізвища на **–ськ(ий), -цьк(ий), -зьк(ий)** здебільшого утворені від ойконімів, проте в літературно-художній ономастиці важливим є не сам факт походження реального прізвища, а ті конотації та асоціативні ланцюжки, які може викликати доонімна семантика номенів. Цікаво, що прізвища *Деревацький* та *Лісовицька* вжито для номінації персонажів у той момент, коли вони були закохані одне в одного, тобто перебували в одній стихії і жили у Горилісах. До речі, в ойконімі *Гориліси* також відчитуємо споріднену доонімну семантику, захована в апелятиві *ліс*. Зміна прізвища Олімпії *Лісовицька* на *Торська* пов'язана з одруженням героїні. Можна припустити, що зміна семантично споріднених антропоніма та ойконіма пов'язана зі зміною у стосунках між персонажами: Олімпія Лісовицька вийшла заміж до Торок і стала графинею Торською, що зумовило втрату духовного зв'язку та взаєморозуміння між іменованими героями.

Щодо власного імені героїні, то цілком слушною є думка Т. Пастуха, який пов'язував онім *Олімпія* з горою богів у стародавній Греції Олімп і зазначав, що "Олімпія Торська – жінка незвичайної внутрішньої сили та холоднокровності" [5, с. 159]. Таку думку підтверджує й доонімна семантика антропоніма Олімпія – "олімпійська, божественна" [8, с. 268].

У повісті "Петрії та Довбущуки" відбито реальну антропонімію Бойківщини з усіма її особливостями. Головних персонажів твору наділено промовистими прізвищами – *Петрій* і *Довбущук*. Так, літературно-художній антропонім *Довбущук* – це патронімне утворення від прізвища *Довбуш*. Про таку мотивацію свідчить контекст твору: усі Довбущуки були нащадками Олекси Довбуша. У Довбущуків була цікава традиція найменування

осіб. Так, найстаршого сина в кожному поколінні називали Олексою у честь предка Олекси Довбуша. Тому у творі зафіксовано такі номени: *Олекса Довбуш* і два *Олекси Довбущуки*.

Вибір літературно-художнього антропоніма *Петрій*, на нашу думку, зумовлений такими чинниками. Насамперед, в основі прізвища лежить власне ім'я *Петро*, яке означає «скеля, камінь» [8, с. 292]. Цього ж персонажа наділено іменем *Кирило*, доантропонімна семантика якого – «пан, володар» [8, с. 173]. Таке ім'я – також промовисте. З твору відомо, що Кирило Пертій був спадкоємцем Довбушевого скарбу, тобто був володарем великого спадку. Саме він, а не Довбущуки, мав розпоряджатися грішми для блага народу.

Для сина Кирила Петрія Іван Франко вибирає ім'я *Андрій*, доантропонімна семантика якого – «мужній, хоробрий» [8, с. 33]. Такий ЛХА підібрано дуже вдало, оскільки він характеризує носія, який був мужньою людиною, витерпів великі муки заради добра народу, не виказав місця Довбушевого скарбу, хоча смерть неодноразово заглядала йому у вічі.

Ще одного, щоправда негативного, персонажа названо прізвиськом *Невеличкий*, яке містить яскраві конотації. Так, у творі вибір такого ЛХА пояснено низьким ростом іменованого*: «Відай, ми дармо ждем на ваших синів і на наші гроші, ватажку, – промовив з їдкою іронією в словах той сам низенький чоловічок, що перед тим відзивався. Називали його* ***Невеличкий****»* [10, т. 14, с. 79]. Проте у контексті цілого твору таке прізвисько викликає у читачів асоціації «невеличкий духовно», оскільки, справді, персонаж думав лише про власне збагачення нечесним шляхом.

Для іменованого героя зафіксовано також номінацію *пан Дараба* [10, т. 14, с. 206], яку персонаж використовує, щоб завуалювати своє справжнє прізвище. Цей літературно-художній антропонім також є промовистим і вказує на діяльність персонажа, щоправда в новому ракурсі. Слово *дараба* означає «пліт із сплавного лісу» [6, т. 1, с. 358] і пов'язаний з дією «переплавляти». Такий антропонім асоціюється зі специфікою заняття іменованого, який переправляв у безпечне місце крадених коней: *«Не треба й згадувати, що ремесло Хаїма процвітало під справною рукою Невеличкого. Близька густа діброва і її глибокі, недоступні яри служили нашим «чесним людям за місце, де переховували не раз і кілька день скрадені коні, фарбували їх, а відтак посилали за границю на продаж»* [10, т. 14, с. 204].

Питання про антропонімію творів І. Франка ще потребує детальнішого дослідження, проте на основі вже вивченого можна зробити такі висновки: літературно-художня антропонімія великої прози І.Франка свідчить про те, що письменник добре обмірковував вибір номенів для своїх персонажів. Майстер слова зважав на регіональні, національні та соціальні особливості іменування героїв. У творчості автора промовистими є не лише прізвища, але й власні імена персонажів. "Промовистість" антропонімів виявляється насамперед в актуалізації доонімної семантики власних назв, у використанні явища енантіосемії внутрішньої форми слів та характеру персонажів, у створенні своєрідних конотативно-асоціативних ланцюжків тощо.

Література

1. Денисюк І. "Усе мистецьке є символом" (розшифровані й нерозшифровані символи у "Перехресних стежках") // Іван Денисюк. Невичерпність атома. Серія: Франкознавчі студії / І.О. Денисюк / [упоряд. та передм. Тараса Пастуха]. – Львів, 2001. – Вип. 2. – С. 101-109.
2. Етимологічний словник української мови : у 7 т. – / [Редкол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1985К. : Наук. думка,
3. Магазаник Э. Ономапоэтика, или «говорящие имена» в литературе / Э.Б. Магазаник. – Ташкент: Фан, 1978. – 146с.
4. Немецко-русский словар / [Под ред. В.В. Рудаща]. – М. : ОГИЗ, 1947. – 608 с.
5. Пастух Т. Конотації прізвищ та імен персонажів у прозі Івана Франка / Тарас Пастух // Українське літературознавство : зб. наук. праць. – Львів : Вид-во ЛНУ імені І. Франка, 2006.– Вип. 68. – С. 153-162.
6. Словар української мови / Зібр. ред. журн. «Киевская Старина». Упоряд. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907-1909. – Т.1-4.
7. Словник української мови : В 11 т. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т.I-IX.
8. Трійняк І. Словник українських імен/ І.І. Трійняк. — К.: Довіра, 2005. – 509 с.
9. Франко З. Ономастика в мові творів Івана Франка / З. Франко // Мовознавство, – 1975. – №2. – С. 55.
10. Франко І. Зібрання творів : У 50 т. / Іван Франко / [редкол. : Є.П. Кирилюк (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1976-1986. – Т. 14-22. Паспортизуючи ілюстративний матеріал, у квадратних дужках також указуємо том і сторінку.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2011